

ARANYALAP

2006 őszén, a legújabb sötét történelmi korszak hajnalán új darab megírására kaptam megbízást a Vígszínháztól. Randa korokban a leghelyesebb komédiában gondolkozni. A nevetés egészséges, a satíra Kelet-Európában minden más műfajnál fontosabb, nem véletlen, hogy annyira kevés született belőle, és hogy a szerzőiket számúzik, megverik, netalán véletlenül balesetben múlnak ki a világból.

Némi tünődés után az arisztophaneszi komédia mai változatát céloztam meg, és úgy gondoltam, a nagy elődöt újraolvasom, hátha szolgál tanulsággal. A következő nyáron kivettem egy nyaralót Kenesén három hónapra, és magammal vittem Arany János fordítását, az *Arisztophanész Összest*. Úgy terveztem, hogy őszre legalább a darab vázlatával kész leszek.

Izgalmasabb magyar olvasmányélményem azóta se volt, pedig elég sokat olvasok, és mindenfélét. Arany nemcsak fordította a darabokat, hanem kommentálta is. Nem hiszem, hogy akadt volna akár tudós, akár költő, akár drámaíró, aki az athéni demokrácia viszonyairól többet tudott volna. A tudósokat is felülmúlta a beleérző képességével, mert alkotó volt. A görög mitológiát a legapróbb részletekig kívülről fújta, Periklész uralkodásáról pedig mindent felkutatott, és megvolt róla a megalapozott véleménye. Arisztophanész kommentálása révén tudta a legnyíltabban kifejezni a magyar viszonyoktól érzett undorát. Mert hiszen rémes volt a Bach-korszak is, meg a következő rövid korszak is a kiegyezésig, a kiegyezés pedig maga volt a fürtelem. (A szabadságharctól is undorodott, de azt meg is írta *A nagyidai cigányokban*.)

Arany jól látta, hogy a periklészi demokrácia, amit évszázadokon át követendő példaként állítanak az ifjak elé, a lehetséges legmocskosabb államformák egyike. Tudta, hogy az ókori demokrácia alapvetően hazug konstrukció, és másfél emberföltő alatt törvényszerűen a demagógia, a populizmus, a silányság diktatúráját hozta magával. Őspélda, alapeset. A demokrácia, ha nem döntik meg kívülről, önmagát számolja fel, minden emberi, szellemi érték halálát okozva. Rövid korszak volt a periklészi, amikor a nagy görög drámaírók működtek, de iszonyúan intenzív, Arany János pedig pontosan tudta, mit állít a magyarság elé, hogy borzadjon el, ismerjen magára, és mulasson saját magán, keservesen kacagván.

Zseniális mű ez az Arany János által fordított és jegyzetelt *Arisztophanész Összes*, a szövegek hallatlanul pontosak, a lábjegyzetek az ógörög nyelvi játékokat magyarázzák, úgyhogy mindent tökéletesen lehet érteni ma is, még ha egyes szavak, kifejezések értelme elveszett is azóta, és színpadi szövegként már használhatatlan. A legnagyobb magyar szellemi teljesítmények egyike ez a mű, önmagában csak ezért is bele kellett volna kerülnie a magyar Pantheonba, ha semmi egyebet nem alkotott volna.

Akik ma teljes joggal modernizálják, nem értik olyan mélyen az ókort, mint ő. Arany a fordításaiban volt bátor igazán. Shakespeare-t sem értik jobban. Hamlet elmélkedik a színészekről, Rosencrantz beleköt azzal, hogy „te már nem gyönyörködöl az emberben”. Hamlet megerősíti, hogy valóban nem. Arany szövege pontos: ez azt jelenti mai nyelven, hogy Hamlet *a férfiban* nem gyönyörködik többé. (Az angol „man” mind a kettőt jelenti.) Az „ember” akkor még a férfiembert jelentette a magyarban, a nőembert pedig a néember. Ha Arany nem a férfi nemet értette volna, úgy fordította volna, hogy „az emberekben”, vagy „az emberiségben”. Rosencrantz igazából azon kesereg, hogy Hamlet, az ő egykori férfiszeretője hűtlen lett a homoszexualitásához, és a női nemet választotta. (Elég furcsán, mint az Oféliához való viszonyban látjuk.) Mindjárt megnő a súlya Rosencrantz árulásának, mert nem egy hajdani barát, hanem egy hajdani szerető kémkedik utána. Paszternák, a másik zseniális fordító ugyanígy érti a jelenetet: nem „cselovek”, vagyis „ember”, hanem „muzscsina”, vagyis „férfi” szerepel az oroszban, pontosan úgy, ahogyan Aranynál.

Nagy bátorság, hogy elhajították a saját szemérmüket és a korszak illemét, és fel mertek sorakozni Shakespeare mellé, aki véletlenül soha nem választott szót vagy kifejezést.

Arany *Arisztophanész*ában lassan araszoltam egész nyáron, és már június elején sajnáltam, hogy nem fog kitartani augusztus végéig. A lábjegyzeti oldalvágásainak jó részét a főszövegnél is jobban élveztem. Ritkán volt ekkora olvasmányélményem. Óriási érték az ő *Arisztophanésze*, azzal együtt, hogy újra kellene fordítani az egészet, hogy a maiak is megértsék, és lehesse játszani.

Arisztophanészi komédiámmal kínlódtam, sok mindent kitaláltam, de le-lefagytam napokra, a fantáziám megbénult, nem akart fejlődni az ötlet, ha pedig valami ennyire nem alakul, akkor az anyag magában hordozza a bajt. Rá kellett jönnöm, hogy amit ábrázolni szeretnék, nem drámába való. Minden sikerületlen dráma menedéket talál a regényben. Csodálatos forma a regény, senki sem tudja definiálni, micsoda is voltaképpen, addig kell

hát művelni, amíg szabad. Előbb-utóbb már azzal sem lesz érdemes vesződni, mert jönnek az esztéták, és a maguk álságosan szerénykedő, agresz-szív módján megmondják, megszabják és megkövetelik, hogy a szerintük való íze a regény, ezzel megölik a műfajt, és gúzsba kötik a tehetségeket. Különösen a német ideológiára érzékeny népek vannak veszélyeztetve, va-gyis a magyar, a cseh, a szlovák, a horvát és a szlovén. Az ortodoxok ezt a fajta dogmatizmust megúszták, náluk más a baj, bár szintén súlyos és szin-tén dogmatikai.

Rengeteget tanultam azon a nyáron tőlük. Jól éreztem meg, hogy a pe-riklészi eleve ingatag, veszélyeztetett, aláaknázott demokráciát kell tanulmá-nyoznom ahhoz, hogy a sorsomul adatott ingatag, gyöngye, vacak, jelenték-telen, másodlagos demokrácia halálát meg tudjam írni. Akinek volt szeme a látásra, 2006 őszének elején világosan láthatta, mi folyik. Kevesen akar-ták látni, szeretnek az emberek az illúzióikhoz ragaszkodni, és a kivégző-fal előtt is szoktak reménykedni.

Amint a próza mellett döntöttem, elkezdtek özönölni az ötletek, a té-ma kiszabadult a drámai forma fogságából. Ebből lett a *Feleségregény*, el-adták több mint húszezer példányban, időnként még a fanyalgó irodalmá-rok is megemlítik, bár fenntartásaikat hangsúlyozva.

Arany teljesítményét nem lehet eléggé becsülni. Magával az emberrel nemigen tudtam volna mit kezdeni, ha találkozom vele. Van Székely György-nek, a kiváló színháztörténésznek egy kötete, nem sokkal a halála előtt je-lent meg, *Mozaikek* a címe, ebben olvasható a „Vesztes harc a Nemzeti Színházért – az 1863-as petíció”. Arról szól, miként is nyírja ki császári se-gédlettel Arany János lapjában Gyulai Pál a színészek és rendezők újabb nemzedékét, akik szerették volna átvenni az irányítást a szerintük elavult Nemzeti Színház fölött. Az irodalmi Deák-párt azonban összefogott elle-nük, és teljesen kinyírta őket. (Mosonyi Mihály és Vajda János pályája is akkor tört meg például.) Valódi kinyírás volt, nem csak enyhe eltanácsolás, mert sose jöttek többé rendbe az ifjak, akik elkallódtak, meghaltak, öngyil-kosok lettek, párbajban lőtték le őket, ahogy szokás, vagy más foglalkozás-ra adták a fejüket, sokan pedig elbujdostak külföldre. Ők voltak a moder-nek, Aranyék a reakciósok. Meggyőződésesen, őszintén volt konzervatív, féltette azt a keveset, amit a viharokban oly nehezen lehetett megőrizni, féltette az ifjoncoktól, akik szét akarták verni, hogy mást – újat, polgárit, lelkit, egyénit – tegyenek a helyére. Amit a tehetséges ifjak akartak, nem lett volna feltétlenül jobb, de más lett volna, ezt nem tolerálta a hatalom 1862–63-ban, a védsáncain belül a szubjektíve tisztességes Arannyal.

A művei is megszenvedték a lelki beállítottságát. Petőfi okosan, sőt körmönfontan ölelte fel magához a *Toldi* szerzőjét a legelső pillanatban, látnivalóan igen tartott attól, hogy ellenséget faragnak belőle, és általa bunkózzák le a progressziót. Arany higgadt maradt és mérsékelt, befelé forrongott, lefojtotta magát, és akkor írt verses epikát, amikor már prózát kellett volna írni, akkor írt balladákat, amikor a novella lett a műfaj. Az elveszettnek tételezett magyar eposz megteremtése, a húsz-harminc évvel korábbi és már akkor idétlen program szinte minden alkotóerejét felemésztette, noha világosan látott, a korról és a kortársakról csupa rosszat tudott, de nem akarta tudni, behunyta a szemét, és belemenekült a sosem létezett magyar eposzi múltba. Tudomány- és művészetszervezésre vesztegette el az idejét, amit a saját műveire kellett volna fordítania. Zseni volt, és a hallgatás nagy alakja lett belőle.

Nekünk még úgy tanították Aranyt, ahogy kell, fel tudjuk mondani, hogy „állata őrzeni két alabárdost”. Szétröhögtük magunkat az „állata” olvastán, hát nem volt szeme, hogy ezt nem cserélte másra? De nem cserélte másra. Viszont az, hogy „huss, elrepült, tollászkodni egy nagy jegenyefára ült”, megmaradt. És megmaradt a Margithídról vízbe ugró öngyilkosok látomása, a modern Magyarország minden korban érvényes haláltánca, amely önmagában felér *Az ember tragédiájával*. És megmaradt az *Arisztophanész Összes*.